

TARIXIY MATNLARDA “ILTIFOT” AKTINING LINGVISTIK FUNKSIYASI VA ANTROPOSENTRIK TAHLILI XUSUSIDA

Rajabov Elshod Erkinovich

NavDU 2-bosqich doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy matnlarda “iltifot” aktining lingvistik funksiyasi va antroposentrik tahlili xususida ilmiy- nazariy tahlillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: baholash, badiiy matn, asar tili, semantika, dinamika, kategoriya, struktura

Madaniyat tili sifatida inson tilini egallash yuksak dunyo ongining, tarix va tabiatni haqiqiy bilishning sharti bo'lib, ularning o'zaro bog'liqligi insonning mavjudligini o'z ichiga oladi. Til bilan ishlash, tushunchalar mazmunini ochib berish orqali inson madaniyatni ham egallaydi. Dunyoni ko'rish, tushunish va baholashni o'z ichiga olgan tilni o'rganish orqali u atrof-muhit haqida tizimli g'oyalarni anglaydi. Inson bilgan hamma narsa keng bilim va ma'naviy yutuqlarni o'z ichiga olgan tilda aks etadi. Til qobiliyati insonparvarlik qobiliyatidir.

V.A. Sidorenkovning ta'kidlashicha, majoziy - baholash ma'nosida - axborot matni (badiiy) vaziyatni "chizadi" va muallifning bahosini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, u "noaniqlikka ega va cheksiz ko'p talqinlarga imkon beradi". Bizningcha, matnni lingvistik kategoriya sifatida tushunishga bunday yondashuv biroz soddalashtirilgandek tuyuladi. Ehtiyohtkorlik bilan, o'ylangan holda o'qish va muallifning fikrini ifodalovchi asar tiliga murojaat qilish orqali "cheksiz sonli" talqinlarni kamaytirish mumkin. Badiiy matn orqali amalga oshiriladigan muallif va o'quvchi munosabatlari, yuqorida ta'kidlaganimizdek, bir qarashda ko'ringanidan ancha murakkabroqdir. Bundan tashqari, ma'lumki, so'zning umumiy semantikasining aniqligi, hatto matndagi ma'nosini hisobga olgan holda ham, u yaratilgan badiiy dunyoda mujassamlangan to'liq san'at asarida egallagan ma'noni tushunish uchun zarur shartdir.

Lingvistik material orqali muallifning fikr va his-tuyg'ularining dinamikasini ochib berishda o'quvchi badiiy matnning estetik funktsiyasiga murojaat qiladi. Shu bilan birga, u o'zining ijodiy moyilligini rivojlantiradi, atrof-dagi voqelik haqidagi bilimni takomillashtiradi va chuqurlashtiradi. Bu yerda muhim rol til shaxsi, atrof-muhit va ma'naviy ehtiyojlar rivojlanishining madaniy darajasini aks ettiruvchi sezgi va lingvistik qobiliyatga beriladi. Bu yondashuv bizga qonuniy ko'rinadi, chunki har qanday matn juda katta kommunikativ imkoniyatlarga ega, uni M.M.Baxtin adabiyotni o'zlashtirishning dialogik momenti deb atagan. Muallif bilan "ma'naviy" muloqot o'quvchiga uning g'oyaviy va estetik pozitsiyalarini, estetik va falsafiy qarashlarini tushunishga yordam beradi. Matnning ayrim lingvistik birliklarini tushunish qiyin bo'lganda, o'quvchi "dekodlash", tushunish, satrlar orasidagi o'qish munosabatlariga kiradi, ya'ni. kontekstga ishora qiladi - og'zaki ifoda etilmagan ma'lumotlarning mazmun-faktik va mazmun-kontseptual tomonlari o'rtasidagi munosabatni anglaydi.

Tarixiy asarlar tarkibida uchraydigan “iltifot” nutqiy aktining badiiy matnda antroposentrik tahlillari zamonaviy lingvistikada dolzarb hisoblanadi. Quyida mavzuga oid tahlillarni keltiramiz:

-Husayn Bayqaro **hazratlari** ham shoir, ham ilmparvar emishlar. Yaxshi ishlarga bel bog'lashlarini umid qilmoq mumkin,- dedi Zayniddin ishonch bilan.

O'zbek tilining izohli lug'atida “hazrat” so'zi – janob, hurmatli ma'nolarida qo'llanadi. 1.Diniy jihatdan Alloh, payg'ambarlar kabi muqaddas zotlarni, shuningdek, din arboblarni

ulug’lash uchun ularning ismi oldidan qo’llanadi, kimsaning martaba, vazifasini bildiruvchi so’z bilan yoki o’zi alohida qo’llanadi.2.Podshoh, xon, bek kabi oliy darajali mansabdorlarni ulug’lash uchun “janobi oliylari” ma’nosida ishlatiladi.3.Ilm-fan, san’atda shuhrat qozongan buyuk kishilarni ulug’lash uchun va umuman, hurmatni ifodalash uchun shaxs nomlari, taxallus yoki mansabni bildiruvchi so’zlarga qo’shib aytiladi.

Turli darajada qo’llanilgan til birliklarini aniqlash va tushuntirish hamda matndagi ektrolingvistik aktlarni izohlash tahlilning vazifasi sanaladi.Voqelikning yaxlit bo’lagi bilan badiiy tasvir vositalari, obrazli so’zlar bilan asar kompozitsiyasining o’zaro ta’sirini aniqlash sintezning vazifasi sanaladi.Til vositalarini saralash ustidan nazorat qilib borish matn tahlilining aspektlaridan biri. Ana shu aspekt asosida til birliklarining badiiy adabiyot uslubida tanlash imkoniyatlari ham har xil bo’ladi.Turli tip matnlardagi til ifoda vositalarining tanlanishi va qo’llanishidagi potensial hamda amaliy imkoniyatlarni kuzatish-tekshirib chiqish tahlilning maqsad va vazifasini belgilaydi.

Kommunikativ madaniyat nuqtai nazaridan til shaxsining qobiliyatlari va xususiyatlari ro'yxatida V.V. Sokolova kommunikativ faoliyatning tarkibiy qismlarini va shaxsning psixologik rivojlanishining elementlarini kiritishni taklif qiladi.Shu munosabat bilan lingvistik shaxsning qobiliyatlari va xususiyatlari oydinlashtiriladi. o'zini namoyon qilishga qaratilgan xarakter xususiyati sifatida sotsial, tasavvur, xotira; boshqa odamni idrok etish, tushunish, empatiya; aloqani o'rnatish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan intellektual, hissiy va ixtiyoriy harakatlar “iltifot” nutqiy aktining ifodalanishda muhim sanaladi.

Xulosa o’rnida ta’kidlash joizki,badiiy matnning mazmuni, strukturaviy va lingvistik jihatlarini o'zlashtirish bo'yicha ishlar taklif etilayotgan metodologiyaga ko'ra,”iltifot” nutqiy aktining badiiy matnda lingvistik shaxsning pragmatik-motivatsion sohasini shakllantirishda eng muhim omil bo'ladi. Tarixiy matnlarga antroposentrik, lingvoestetik yondashish unda yashiringan bitmas-tuganmas didaktik imkoniyatlarni ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сидоренков В.А. Формирование общеучебных умений текстовосприятия Москва. Наука. 1997.-С.8-14,
2. Бахтин М.М. К методологии литературоведения // Контекст.-1974: Литературно-теоретические исследования. - М.: Искусство, 1975.- 386 с.
3. Oybek. Navoiy. Toshkent.Yangi nashr.2019.B-12.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati.II jild.Toshkent.G'afur G'ulom nomidagi ijodiy matbaa uyi. 2022.B-374.
5. Соколова В.В. Культура речи и культура общения.- М.: Просвещение, 1995.-192 с.